
ЗАДУЖБИНА

ДЕСАНКЕ

МАКСИМОВИЋ

ДЕСАНКИНИ МАЈСКИ РАЗГОВОРИ

**ПОЕЗИЈА
МИЛОВАНА ДАНОЈЛИЋА**

– Зборник радова –

Београд
2003

Александар Јерков

ПРАЗНА ПУНОЋА

Има једна страшна, разорна дилема која погађа дело Милована Данојлића више него питање успелости неког његовог песничког или прозног састава. Она ће временом изгубити на тежини, али није свеједно када се и где о нечему говори. У овој прилици, данашњој, напосто не може бити другачије него да се та дилема, и то сасвим овлаш, критички осмотри. Боље је то за писца и његово дело, боље је то и за критику.

Али, прво се мора рећи нешто општије о томе какав је однос поезије и искуства, о чему је писано много, а сам проблем стар је колико и оно што још увек препознајемо као поезију. На први поглед, чини се само по себи разумљивим да знамо шта је поезија, што води ка размишљању о томе шта је искуство које јој је доступно, било тако што се из њега рађа, или га на повлашћен начин саопштава. Да ли је реч о искуству мистичког или религиозног заноса, да ли је то искуство ствар познавања историје и света, или је за песништво најважније искуство разумевања човека и његове природе; најзад, шта је са искуством самог песничког бића, онога што је у поезији песничко? Сваки од могућих одговора има далекосежне последице у тумачењу поезије, чак би се могло рећи да постоји нека врста историје, генезе и феноменологије песничког искуства, тако да раној поезији, зачецима песничког израза, припадају форме у којима треба да постане доступно трансцендентално искуство, доцније рецимо историјско,

па онда интимно итд. Претпоставка да се при томе зна шта је поезија, међутим, нипошто није тачна, напротив, и одговор каква је врста искуства од којег поезија зависи или га изражава мења слику песништва као таквог. Али тек би размишљање и покушаји да се одговори на то шта је песништво водили у беспуће одавно већ крцато различитим, промишљеним и дубоким, а ипак недовољним одговорима.

Уколико је о односу искуства и поезије реч, онда је један став заједнички савременом мишљењу о књижевности, и још више књижевноисторијски развијеном осећању за књижевне уметничке вредности. Без обзира на то какво искуство било, и у којој мери је виђено као важно, истинито, потресно и сл., поезија никако не може саму себе њиме да оправда. Ако поезија није савладала искуство и потчинила га самој себи, онда никакав значај њене искуствене подлоге, или амбиције, то не може да надокнади. Колико год се око свих других ствари спорили, тумачи и читаоци савремене литературе који у њој виде уметнички израз а не сведочанство или пропаганду, сагласни су да је песништво више и вредније од укупног искуства које у њему пребива: тек када постане песничко, ово искуство је збиља хуманистички делатно.

Питања ове врсте била би данас можда и сувишна када не би било песника и писаца чија се уметничка судбина и смисао јавног деловања непрестано врте и заплићу у противречностима каква је она између потребе да се исказе неко искуство, и потребе да се оно потчини песничкој сврси, да се превазиђе и песничким средствима учини важним. Мало којег писца у савременој српској књижевности дилема ове врсте погађа више него Милована Данојлића и по тој особини свога дела и деловања он иде у ред савремених аутора над којима виси Дамоклов мач историје и јавног интереса. Управо, један део Данојлићевог опуса изложен је, а то је то случај и са Матијом Бећковићем или Љубомиром Симовићем, о којима је на овим сусретима ранијих го-

дина говорено, силама сталних промена које неке теме и пишчев однос према њима чине важним, или их врло брзо чине безначајним. Да би се дошло до онога што је у делу неког песника важно, није згорег одгурнути у страну оно што је неважно, пропадљиво или обележено страстима које нису песничке природе. Писац ових редова тако је поступио и на претходним сусретима, па нека му буде допуштено да тако учини и сада, уз неколико, по његовом мишљењу, важних коментара. Овај приступ, дакле, обележен је посебном врстом херменеутичке добре воље у чијем основу стоји одлучност да се песник чита, тумачи и разуме у ономе најбољем што његово дело пружа. Уосталом, све друго и тако, само од себе, тоне у заборав од којег га ништа спасти неће, нарочито не оштри приговори савременика.

Шта је то што само од себе тоне у заборав, а тек понекад захтева од тумача да у томе мало помогне, најбоље се види у једном великом и тешком расколу који дели искуство лирике од искуства политике. Тај раскол, при чему се, ако је по вољи мало филозофије, овај израз може схватити и са методолошком тежином коју стиче уколико се, помало цинично, позовемо на Лиотаров „*differand*“, обележио је читаво дело Милована Данојлића. Расколу о којем је реч не треба се превише чудити, он је својствен спору који би се могао водити између романтичара и симболиста који су „изнад свега избегавали оне јавне и политичке теме које су биле драге романтичарима“, како каже Баура. Ипак, упозорава Баура, „ако је искрена и снажно проосећана, политичка поезија има своју величину“, па зато „њене мане не треба нужно приписивати њеном предмету“. Премда је за симболисте „обузете идеалном лепотом, политика туђа и непријатељска тема“, управо су српски неосимболисти, како се често називају, начинили такав заокрет у биће политике. Бројни Миљковићеви стихови имају врло јак политички подтекст, а не само симболичку и изражајну моћ, и сасвим су супротан

пример од позних Попиних политикантских песничких састава. Независно од питања истинитости и трајности ових Миљковићевих политема – да тако назовемо политички аспект у слојевитом семантизму његовог стиха – оне нису ни у каквом спору или несагласности са његовим песничким бићем. Но, тек уколико се узму заједно у обзир његови заноси и Попина припроста радничка и партијска реторика, може да се замисли и реконструише оно поље на којем су Матија Бећковић и Љубомир Симовић, а ево и Милован Данојлић, истраживали своје политичке страсти и историјске опсесије.

Оно што у оваквом приступу поезији може бити добитак – а размере одустајања и губитка су већ унапред сасвим јасне – такође се види из једне далекосежне Баурине напомене да су се симболисти поуздали у будућност и зато занемаривали своје време, због чега се и „њихово право на будућност такође умањује; јер њима често недостаје она виталност до које се долази у додиру са животом и која траје вековима због трајних људских својстава“. Између проклетства политичке страсти и моћи актуелности, између врлине деловања живота и мане његовог презентовања, стално се обнавља један јаз, пукотина, руптура, у којој је могућно пронаћи и сопствену песничку коб, и врело живе инспирације. Уосталом, то се у стиховима српских песника о којима је овде реч савршено добро види, као што се види и то да популарност и песничка дубина нису једна са другом увек у сразмери.

Најбоља илустрација пропадљивости актуелне политичке снаге једног песничког дела је позната Данојлићева песма *Пуна љразнина*, која је, када се после смрти Јосипа Броза појавила, изазвала огромно интересовање политичких форума, велики притисак на књижевни лист у којем је објављена и салву коментара. Због тога чинило се само по себи разумљивим да је у песми казано нешто важно не само за књижевност и културу, него и за све који су живели у титоизму, нарочито ако је то било у сенци дубоког политичког неслагања

са оним са чиме се тешко, ако уопште, излазило на крај. Данојлићев опис нестанка диктатора заиста је упечатљив, зато би било добро прочитати његове стихове:

*Пуна љазнина
Нема га, истина се као ледник,
Прешао у маглу и у безвременје,
Председник, врховни заповедник
Оружаних снага неба и земље,
Оде, с већином која фијуче,
Не кану, за њим, ни калпа воска,
Нестане то чудо, што ми је до јуче
Гледало кроз мозак, и иза мозга,
Тај лажни цар, теорема
Криво представљена, та Голгота
Смисла и љазнине – и кад га нема,
Опет је део мог живота!*

Одиста, има неке посебне, потмуле снаге у овим песничким констатацијама, чак и неке неверице у радости, да је тако нешто, „то чудо“, могло да нестане. Од оксиморона у наслову песме и тога да је она изречена као једна разглобљена синтаксичка целина, до неке врсте развијене контрадикције на крају, да нешто чега нема ипак буде део песниковог живота, обликује се један надахнут и веома уверљив опис. Опис је аргументативан и проницљив, он неће само да каже, крупним речима и повишеном дикцијом, да је тиранин умро, ишчезао, него и то да је у тој смрти окончано оно што је он за живота представљао. Да би описао ту целину недаће, песник се послужио најјачим песничким средствима. Посебно су упечатљиви, наравно, метафора „ледника“, цинизам „оружаних снага неба и земље“, иронија марксизма у „теореми криво постављеној“ и поразна оцена о „Голготи смисла и истине“. Тако се ствара нека врста језиве градиције: од председника који је био моћна и претећа маса леденог доба (што је у време када је хладни рат још увек био у пу-

ном јеку звучало посебно добро), а затим прелаз од временских прилика, магле и ветрине – у чему се добро чује злогоља чак и према климатској, природној појави, све због тог „чуда“ – до библијски оркестрираног пада. Нити га шта жали, нити се за њим свеће пале, напротив, то је једна другачија Голгота, не она на којој се у смрти Бога искупљује човечанство за један будући васкрс, већ Голгота на којој умиру смисао и истина.

Упркос свему овоме, не би та песма била вредна озбиљног спомена и остала би само један од многобројних политичких случајева да не постоји нужни обрт на крају. Он је, у ствари, и најбољи део ове песме, јер тек у њему се реализује нешто више од духовитости и снаге описа, а то је оно што је до тада прећутано: колико год био рђаво оцењен, диктатор је описан у својој стварној моћи, с обзиром на распон који је његово „чудо“ имало за живота. Без завршног обрта то би била само једна равна, и ма колико упечатљива ипак недовољна оцена појаве „лажног цара“ и његовог историјског деловања. То деловање, међутим, није никада и ништа оставило по страни, зато ни песник не може да га прећути.

Уз то, хтео то да призна или не, песник има и један други проблем. У самом његовом изразу постоји нешто прећутано у чему је корен немоћи тог израза и немоћи песниковог положаја у свету. Немоћ, наиме, следи из једног непријатног питања зашто се такво поразно сазнање није у потпуности изразило за живота диктатора, док је несрећа његовог постојања била највећа. Ако је песничко сазнање тако дубоко и свеобухватно, како онда оправдати то што оно није могло да делује благовремено? Зашто, упркос репресији, није то сазнање морало по сваку цену да се нужним начином, целовито изрази? Ако је диктатор био толико велик, зар се онда могло прећи преко тежине његовог постојања? Све је то разлог да тек завршни обрт помаже песничком субјекту да се спасе иначе рђаве историјске оцене

његовог сопственог деловања. Исти, заправо сличан механизам којим је оцењен тиранин, морао би без тог обрта да буде примењен на самог песника и на поезију коју он представља као такву, па би се и песник и поезија показали као негативна слика неделовања, слабост и немоћ у том притиску који је на крају довео до песничког заноса, али тек онда када је тиранин заправо осујећен једном јачом силом но што је то песнички отпор: самом смрћу. Чиме је и како песник допринео да његов стих скрати тиранинов живот? Коначна оцена сопственог положаја управо зато је једина шанса да се песник помири са оним чему се противи, од чега ће његово противљење само добити на снази. Он увиђа да упркос сваком сазнању одсутни тиранин коначно остаје део његовог живота – то је оно стварно песничко, али је истовремено и искуствено много јаче од иначе упечатљивог описа тиранина и његове власти. Живот је заувек оштећен искуством тираније, па чак и у одсуству тог „чуда“ кулминира искуство условљености њоме.

Али, све су то ствари које су се виделе и у оно време, и чак је и у коментарима који су пратили песму оваква линија размишљања била назначена. Привилегија да се две деценије касније тумач на њу осврне, свакако не сме да буде злоупотребљена. Песма је сваком читаоцу онда значила нешто и била је једно од бољих, потреснијих сазнања о једној епохи која се полако склапала за нама. Сада је, међутим, ова песма изложена неким новим тешкоћама. Пре свега, већ данас би уз њу ваљало дописати белешку о контексту у којем је испевана и објављена. Многи у међувремену одрасли читаоци можда неће разабрати те околности. Напокон, данашњем читаоцу Данојлићево „чудо“ можда више и не делује као део његовог сопственог живота. Оно најстрашније раздобље за већину нас уследило је тек по одласку диктатора, док се рађала једна нова Голгота, на којој се нажалост још увек налазимо и мало је основа за уверење да ћемо са ње сићи имајући права да се надамо неком бољем исходу и спасењу.

Данашњи читалац, на пример, већ данима може да прати једну полемику која изузетно снажно утиче на то шта се овде догађа и шта би се тек могло догађати. Парадоксално, реч је управо о томе имамо ли врховног команданта и сме ли се садашњи председник, упркос Уставу, само због природе његове власти, претварати у таквог команданта. Новине из дана у дан преносе оцене најважнијих форума, опозиционе политичке партије сударају се у саопштењима објашњавајући да по Уставу више нема врховног команданта, односно да уколико га неки још увек виде у лику садашњег председника, онда је то само некрофилни рефлекс из једног другог времена. То Данојлићевој песми одједном даје сасвим другачију димензију и неку неочекивану актуелност. Још увек је сенка диктатора саставни део наших живота. Оно што се могло осетити као дах слободе у одласку „врховног заповедника“, то би се у садашњим расправама могло претворити у још јачу гротеску.

Приписивање актуелног контекста некој песми, међутим, није најбољи начин ни њеног актуелизовања, немоли читања. Ипак, могло би се без превеликог устезања питати шта би песник имао данас да каже о врховном заповеднику, па иако то нипошто не треба да буде неки захтев или директно питање, остаје нека врста недоумице како је оно искуство тираније које је једном уочено и изражено могуће утишати? Зар из њега не следи обавеза, пред силама неба и земље, да се сада када је већ једном такво сазнање пронађено, још снажније и уз то благовремено, док је тиранин жив и делује, а не после његове смрти, укаже на искуство политичког терора, страдања, уништавања људи и народа, земље и живота, разарање историје и свега што је с муком у њој стечено?

Песник, наравно, није дужан да на такве изазове одговара. Он песме пише како хоће и како му одговара. Још мање је дужан да таквим дилемама самери друге облике свог деловања, рецимо коментаре које упорно, из недеље у недељу, по сваку цену, ма о чему,

пише у дневним новинама које би се, најблаже речено, морале оценити као платформа за деловање овог садашњег, лажног врховног команданта који, иако по Уставу не постоји, ипак и те како делује, и у кога се упркос свему што смо проживели заклињу оружане снаге пустог неба и срушене земље. „Ова земља ни са једном није једнака“, могао би песник да каже као у песми *Нејоспојећа земља*, или са латинском сентенциозношћу један горак траг српске историје да понови као изврстан стих „Где ми је лоше, ту ми је домовина“, из „Главе XII“ *Мишије рује*. Или да каже, као у завршним стиховима „Главе IV“ да

*На ђубришћу историје узроци и последице
Оћимају се око оћидака.*

Па ипак, уз огроман притисак, лепу а можда и претерану помпу и политичке званичнике на додели НИН-ове награде за роман године, светлости позорнице обасјавају аутора у тренутку када ниједног таквог стиха нема. Саму награду Милован Данојлић можда је и могао лепотом својих других проза са више права понети као признање стилу и неговању једне посебне, драгоцене врсте прозе која своје корене има још у самим почецима модерног приповедања. Сада је награда пала у крило једне фелтонски замишљене и политички изразито усмерене књиге. Није проблем њено усмерење на прошлост, нити пак питање идеолошких конвенци, па ни иначе инфериорне одлуке да се сведочи и пресуђује прошлости. Уосталом, Данојлић се заправо обрео усред низа таквих покушаја који се множе отако је време лова на прошлост и њене лажне светиње отворено. То сада није само хорор-проза Вука Драшковића, него то исто поље обделавају Добрица Ћосић и Антоније Исаковић, Драгослав Михајловић и Мiroслав Јосић-Вишњић. У том и таквом контексту фелтонска проза Милована Данојлића можда може и да се одржи, барем уколико се не чита, али је она заправо

ипак разочаравајуће слабо написана. Над њом лебди сурова сенка подсмеха због савремености која је тешка, зла и језива, и која би, онога часа када се за фелџонски приступ стварности писац одлучи, морала да однесе превагу над далеком, беспомоћном прошлошћу. Искуство прошлих мука једва да је вредно помена савременицима који не знају где да склоне главу од ових данашњих мука. Има нечег неподношљивог у томе да се српска књижевност обрачунава са аветима прошлости, прекасно, и да то чини ћутке прелазећи преко онога што та прошлост дугује тужној свакидашњици.

Све то говори у прилог једној одлучној тврдњи са којом се једино може читати дело овог српског песника и лирског приповедача, понекад надахнутог есејисте. „Плева“ искуства мора се препустити „ветринама“ који ће је раздувати све док испод тог праха и пепела јавне радости и славе не остане само оно што у књижевности заиста вреди. Било би боље када би и песник сам понешто од ових наслага развејао, али не мора, једног дана ће му будуће генерације опростити све друго, осим оних најбољих песама и прозних страница које није написао.

Шта Данојлић може да напише, то се – да и то на крају овога текста не буде неказано – овом критичару понајбоље види у *Ноћним шутжаљкама*. Оне разрешавају нешто што је, чак и када је духовито и ефектно казано, заправо гадно и од чега права поезија тешко настаје. Јер стихови са снагом прогласа и осуде, као што су у песми *Да се разумемо*, могу бити врло атрактивни, али је њихово песничко биће унапред сасвим ограничено:

*Ејо, сад сви шетају и одмарају се од раја
(На кафанским ошворени прозори, скинућа враћа)
Неки од њих су клали, јо по сигурно знам
Сад навијају за Звезду и кришом одлазе у храм
Нека их буде срам!*

Ја сам сам.

Ова врста осуде, без обзира на питање истинитости, нерелевантна је и самим тим беспомоћна на било којем дубљем – од декларативно-политичког-антрополошког плану. Да она није пука случајност показују стихови из песме *Одломици наде*, знатно доцније написани:

(...)

*Док се овде, бар засад, забавља и време траћи,
Другде, ситиснутих зуба, силује и коље.*

Ови стихови делују, мора се признати, још више претећи. Зато је, дакле, важно сетити се оног најсрећнијег песничког тренутка који речито показује како се овакве тешкоће могу превазићи онда када је права песничка инспирација на делу, као што је то случај у *Ноћним ђуџаљкама*.

Први део овог песничког диптиха овако почиње:

*Утеше неће бити и неће бити сјаја
Ни руке згрчене да га кроз дане распе
И неће бити месеца над травом завичаја*

У таквом амбијенту, без утеше и сјаја, дакле када је онај ко говори обухваћен својим говором, могућно је за разлику од раније наведених прогласа рећи овакав стих:

*И само светлости хуји у крај краја
Што нас раздваја то нас и спаја*

Зато је, упркос једноставности ове риме и некој врсти претераности „краја краја“ који одвећ раскриљује метафизичке двери, а кроз њих у стиху мало пролази, ово антрополошка основа на којој се песнички субјект одједном реafirмише као неко близак. Када завршава први део брижан

*У грудима ми плачу два зарђала фењера
Док не прође младост и не останем сам*

песник је заправо обезбедио лек од те самоће: читалац већ приања уз стих. Зато када у другом делу ове песме каже

*Пијем оно што се не сме у тишини ићи:
И мени биће ко што свима бива.*

онда је овде колектив већ успостављен на страни песничког сазнања. Онај исти обрт који је спасавао и у поезију претварао обрачун са мртвим тиранином, јер га из поља политичке реалности преноси у интиму песничког субјекта, то је исти онај песнички механизам и обрт који песника спасава и од њега самога, од судбине земаљског створа, од самоће и онога да синовима човечијим исто бива што и стоци бива, да се рађају и умиру, како каже *Књига њројоведникова* опомињући нас на смрт и пролазност свега. Тај је механизам, дакле, оно у чему се може стећи боља судбина поезије, а његово одсуство знак попуштању искуству и потребама које нису песничке природе. Тек ту где се сусрећу најбоље и најгоре што песничке судбине допуштају види се са ким и са чим читалац и тумач имају посла. Добро је када и сам песник о томе поведе рачуна, јер када све прође само стихови остају. То и јесте разлог да се они најбољи читају и по њима нечије песништво процењује.